

ljanskih nun postane«. Prešeren je dobro vedel, zakaj je dal besedi »čast« tako silovit poudarek. »Turjaška Rozamunda« je romanca, viteška pesem; v viteškem kodeksu vseh časov pa je bila čast najvišji postulat. »Čast« — temu se v jeziku homerskih vitezov pravi: αἰὲν ἀριστεῖν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων («zmerom biti najboljši in daleč prekašati druge»). Ista agonalna miselnost preveva tudi srednjeveške fevdalne plasti, o čemer zgovorno pričajo viteški turnirji in trubadurska lirika: za junaka je najhujši udarec, če ga drug v boju premaga; za dekle najtežji poraz, če jo druga v lepoti prekosi in ji prevzame ženina. In »Turjaška Rozamunda« je pesem časti v viteškem pomenu. Ideja časti dominira nad celotno romanco. »Hrast« na začetku pesmi, hrast, ki »vzdiguje vrh v oblake«, je, kot že rečeno, nehoten zunanji simbol turjaške časti. Turjaška Rozamunda je »čast dežele domače« in ne samo domače, saj jo snubijo baroni tudi iz nemških in laških dežel, tako da teta upravičeno sprašuje: »Kje bi neki dekle raslo lepši od neveste naše?« Ko pa Rozamunda zve za nevarno tekmo, je treba ogroženo čast rešiti: bašetovo sestro ponižati in privedi na Kranjsko! Kot pretveza za doseg tega cilja ji služi — sramota, ki ogroža čast domačih junakov, sramota, da kristjane v Bosni še oklepa jarem. Ostrovrhar osvobodi usuznjene kristjane — sramota je izbrisana. Junakovo srce se hkrati vname za lepo Lejlo in ko naposled lepa Lejla zapusti Mohamedovo vero, pade še zadnja ovira za njuno poroko — junakova čast ni s tem prav nič prizadeta, pač pa Rozamundina. In Rozamunda? »Rozamunda grede v kloster, čast ljubljanskih nun postane.« S tem je tudi čast turjaške dinastije oprana, pesem je izpeta.

Jože Toporišič

ALTERNATIVNI SOGLASNIŠKI SKLOPI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Sklope imenujemo nepretrgano govorno zvezo soglasnikov. V slovenskem književnem jeziku jih nahajamo v posameznih besedah (*ostro*), v besednih enotah (*od strica*) in na meji dveh besed ali besednih enot (*gost prihaja*). Po položaju v nepretrganem govornem toku lahko ločimo vzglasne ali predvokalske (*stric*), medvokalske (*po strani*, *od strahu*) in povokalne pred premorom ali izglasne (*čistk*). Po številu členov ločimo eno-, dvo-, tri- do osemčlenske sklope: *jug*, *ljub*, *ključ*, *sključen*, *k* *sključenemu* itd.

1. Ker sklopi pri nas sistematično še niso obdelani, je treba, preden se lotimo obdelave alternativnih, povedati nekaj splošnih stvari o slovenskih sklopih sploh. Slovenski knjižni jezik je z njimi sorazmerno zelo bogat, nepri- merno bogatejši kakor, na primer, srbohrvaški. V govornem *vzglasju* so močiči sklopi, ki imajo do pet členov. Posamezni členi soglasniškega sklopa so razporejeni tako, da dobimo vsakikrat, ko izpustimo katerega izmed njih — lahko jih izpustimo tudi več hkrati — spet sklop, ki je v slovenščini bodisi izkazan, vedno pa izgovorljiv (razume se, da je pri tem treba upoštevati sistemske premene slovenskega konzonantizma): *k* *sključenemu*, *h* *ključu* (izpuščen *s*), *k* *sljudi* (izpuščen *k*), *k* *ljudem* (izpuščena *s* in *k*), *k* *skledi* (izpuščen *j*) itd.

Posebno zanimivo in za naš problem važno je zaporedje posameznih členov soglasniškega sklopa. Razporejeni so najprej po stopnji svoje zvenečnosti: vokala se tiščijo najbolj zveneči, to je sonanti, prednje ali zanje pa se v skladu

z distribucijskimi pravili postavljajo nesonanti, to je nezveneči in zveneči soglasniki: *rob-drob-zdrob-(g)zdrobu*, *rop-trop-strop-k stropu* itd. Razume se, da tudi sonanti lahko naraščajo: *leto-mleti-v mlin*.

Postavljenemu pravilu se upirata samo dva sonanta, in sicer dvoustnični *v* (znak *w*) ter *r*, ki lahko stojita tudi pred zvenečimi nesonanti: *vdeti*, *rđeti*. Fonetična analiza pa nam pove, da sta *w* in *r* v takem položaju glede na stopnjo svoje zvenečnosti oslABLJENA, to je izenačena z zvenečimi nesonanti. To se prav lepo vidi iz izjemne govorne asimilacije izglasnega nezvenečega soglasnika na takšen sonorno oslABLJENI *w*: za pravopisno *boš vzel* govorimo *božwzew*, čeprav sicer pred sonantnim fonemom *v-w* v enakih okoliščinah govorimo nezveneči par nesonanta, na primer: *boš videl*, *boš vlekel*, vsakikrat *s š*, ne *z ž*, kot v primeru *boš vzel*. Drugih sonantov pred nesonantom slovenščina v vzglasju ne pozna, kajti za pravopisno *vztrajati* govorimo na začetku besede nezveneči dvoustnični *v*, ki se prav rad izgublja, ali pa vokal *u*, ki je stanovitnejši.

Drugo, kar usmerja sestav soglasniškega sklopa, je izgovorna bližina posameznih njegovih članov. V slovenskih slovnicaH večkrat naletimo na pojem težko izgovorljive soglasniške skupine: tako se na primer za zapornike trdi, da so drug za drugim težko izgovorljivi. Nekdaj je res bilo tako (v praslovanščini na primer, pa tudi v nekaterih obdobjih slovenskega jezika ali posameznih njegovih narečij), danes to ne drži več, saj znamo kar lepo izgovoriti naslednje sklope: *kdo*, *k tebi*, *k tkavcu*. Zares težki soglasniški sklopi pa so na primer *ts*, *cs*, ki radi prehajajo v en sam dolg ali pa tudi navaden glas *c*, pa sičnik pred šumevcem, na primer *sč*, *sš*, kakršni so v slovenščini na meji dveh morfevov *sčasoma*, *s šibo*, pa le na začetku besede, medtem ko so v končniškem delu odpravljeni z asimilacijo: *zvežčki* in podobno.

V besednem *izglasju* so v slovenskem knjižnem jeziku mogoči sklopi z največ tremi členi: *star-tovarn-črnk*, *pas-past-prst*. Tudi tu je razvrstitev posameznih členov strogo zvočna, vendar ravno nasprotna razvrstitvi iz vzglasja: sonantom, ki se tišče vokala, nesonanti šele sledijo, vtem ko so v vzglasju pred njimi: *tja* — *bajt*. Za primer nekaj zanimivih izglasij: *črv*, *krm*, *salv*, *barv*, *mojr*; *mačk*, *sekt*, *petk*, *prerokb*, *sodb*, *recept* itd. Posebno skupino tvorijo izglasja s samimi sonanti (*tovarn*), posebno z nesonanti (*pest*) in posebno s sonanti in nesonanti (*bajt*). Primeri lepo kažejo, da se slovenski knjižni jezik soglasniških sklopov tudi v izglasju ne boji, in sicer ne glede na to, ali sestojijo iz »težkega« zaporniškega sosledja ali ne.

Med *dvema vokaloma* je v slovenskem knjižnem jeziku mogoč sklop s celo osmimi členi: v posamezni besedi so največ štirje (*okostnjak*), v besedni enoti jih more biti pet, izjemoma celo šest (od *sključenega*, od »*k* *sključenega*«), na meji dveh besed pa, kot rečeno, celo osem (pet *statistk v sključenem položaju*). V medvokalnih sklopih se razvrstitev posameznih členov ravna po načelu: sklop v izglasju plus sklop v vzglasju. Kakor v prvih dveh tipičnih položajih tudi tu slej ali prej trčimo na izgovorne meje, katerih posledica so premene soglasniških sklopov.

2. *Alternacije ali premene soglasniških sklopov* so dvojne: ene so dopustne (za pravopisno *v* v besedi *vstati* lahko poleg nezvenečega bilabiala govorimo tudi *u*), druge so obvezne (govorimo *petka*, najsi gre za dan v tednu ali za številko; ko pa končnica odpade, govorimo obvezno *petek* in *petk*).

V vzglasju imamo tele premene: poleg zveze *w + zveneči soglasnik* ali nezveneči *w + nezveneči soglasnik* govorimo lahko tudi *u + zveneči* ali nezveneči soglasnik (*vdor*, *vnema*, *vstati*). To je še navadnejše takrat, če se pred

takšen sklop postavi še kakšen soglasnik: k vdoru, z vnemo, pot v mraku, boš vstal. Pravila blagoglasja nam narekujejo različico *w* za vokalnim izglasjem: bo vdrl, že v mraku, je vstal. Podobno je s sklopom *rd-*: *ordec* ali *rdec*: lep *ordec*. Kar je tu ugotovljeno za dvočlenski sklop, velja tudi za veččlenske (vljuden, vzdržati, vztrajati ip.): v vseh teh primerih poleg dvoustničnega soglasnika smemo izgovarjati tudi vokal *u*.

V izglasju je takole. Kakor v vzglasju sonant ne more stati pred nesonantom (izvzeti so razloženi primeri vzglasij *rd-*, *vd-*), tako v izglasju, najsi bo besedno ali govorno, sonant ne more stati za nesonantom. Za slovenski knjižni jezik torej ni mogoč izgovor *juṭr*, *stekl* itd., ker nezvonečih parov pri teh glasovih nimamo ali pa v takem položaju ne morejo biti. Končnica *o*, ki bi tak sklop iz medvokalnega položaja postavila v izglasje, zato povzroči njegovo premeno, v našem primeru razpad. Pri tem velja načelo, da se med nesonant in sonant vriva polglasnik, pred *j* pa vokal *i*: *jutro*, *steklo*, *ladja* daje *juter*, *stekel*, *ladij*. Ta pojav srečujemo v nom. ednine pri samostalnikih moškega in ženskega spola (vetra, žetve — veter, žetev), pri pridevniku in opisnem deležniku (postna, rekla — posten, rekel), pa tudi v gen. množine pri samostalnikih ženskega in srednjega spola (tekma, nadstropje — tekem, nadstropij), v ak. ednine pri sam. ž. spola (smokve — smokev) in sem ter tja tudi še drugje (osmih — osem) itd. Natančne meje tega pojava še niso zapisane ne v slovnicaх ne v pravopisih.

Obratna razvrstitev členov v izglasnem sklopu, to je sonant + nesonant, pa je za slovenski knjižni jezik povsem navadna, kot je bilo že povedano (*bajt*), čeprav gre res v veliko primerih za tuje besede: tako na primer za *j* (*fajf*, *kajž*), pogosto tudi za *l* (*Alp*, *alf*, *alt*). Potrdilo za tovrstno izglasje nahajamo, kot se iz primerov vidi, v gen. množine pri samostalnikih ženskega in srednjega spola, pa tudi v nom. samostalnikov moškega spola, kadar gre za tujke. Slovnici bi spričo tega ne bilo treba omahovati niti pri obliki za gen. pl. samostalnika *ovca* (poleg *ovác*, kar se čuva zaradi posebnega naglasa, navaja tudi nesistemske ovec), niti pri obliki *stvaric*, ki se prav tako upira zmagoviti težnji slovenskega knjižnega jezika — in ne samo knjižnega — in ki v teh primerih hoče imeti takšno podobo osnove, kakršna je značilna za vse druge sklone.

Kako je pa z izglasji, v katerih imamo samo enakopravne člene soglasniških sklopov, to je bodisi same nesonante, bodisi same sonante? V slovnici in deloma tudi v pravopisu imamo sicer navedene primere *hrušk*, *tovarn*, od katerih se ločijo primeri tipa *lučic*, *morij*; toda *morij* je navedeno kar pri *ladij* (naša prejšnja skupina), tako da pravzaprav niti ne vemo natančnih mej tega pojava (poleg *okolij* imamo namreč tudi *polj*), *lučic* pa je spričo *tepk*, *petk* itd. tudi sumljivo.

Oglejmo si najprej nesonantsko alternacijo *lučca*-*lučic*. Primeri tipa *mačk*, *Magd*, *petk*, *prerokb*, *sodb*, *zvezd*, *pišk* itd. so zgovorna priča, da *i* v *lučic* ne more imeti naloge, olajšati izgovor, ker bi potem tudi v večini teh izglasij morali imeti takšen olajševalni vokal. Kaj pa potem opravičuje zahtevo slovnice in pravopisa, da je v gen. plurala obrazilo -*c* treba od osnove ločiti z vokalom *i*? Morda spomin na nekdanji *lovic*? Naj bo stvar takšna ali drugačna, sledeč razvojni težnji slovenskih soglasniških sklopov, v gen. plurala takšni soglasniški sklopi ne poznajo premene, torej tudi *lučca* lahko prebije brez nje. V tem nas potrjuje popolnoma vzporedna oblika pri samostalnikih srednjega spola, ki pred takšen -*c* ne vrivajo nikakršnega vokala (*očesce*, *očesc* itd.).

Mogoče je, da se bo ta ali oni spomnil še *hlapca* ali *petka*. Ali naj torej tudi tu v brezkončniškem sklonu, nominativu, govorimo brez premene so-

glasniškega sklopa, torej *hlapc*, *petk*? Saj imamo tudi tukaj v večini sklonov sklop dveh nesonantov, zakaj bi ga potem ne imeli tudi v nominativu! — Res se zdi, da je slovenski jezik v tem nekoliko nedosleden, toda samo na prvi pogled. Ni dvoma sicer, da se v narečjih za knjižno *hlapec*, *petek* res že govori *hlapc* in *petk*, toda prav tako je res, da narečja nom. ednine (*hlapec*, *petek*, *lučec*) še ločijo od gen. množine (*petk*, *lučc*), torej prav tako, kot se zahteva za knjižni jezik. Prvi sklon ednine je neprimerno pogostejše rabljen kot drugi množine, zato vztrajneje čuva zgodovinsko upravičeno soglasniško-vokalno obliko svoje osnove (*hlapec*), medtem ko je gen. pl. nē (*petk*, *lučc*, *nitk*), čeprav je bilo некоč oboje enako. Vendar je res, da ta opozicija med nom. ednine in gen. množine vedno bolj izginja. Pri tem pošteno pomagajo posebno tujke, razume se, poleg moderne vokalne redukcije: v slovenskem knjižnem jeziku imamo na primer v nom. ednine dva zapornika vedno ločena drugega od drugega, prav tako obrazili -c in -k od predhodnega soglasnika (*laket*, *hrbet*, *valpet*; *dedek*, *hlapec*, *zvezek*), toda ob njih imamo tujke z neločenim sklopom (*sekt* in podobno). Premoč nom. ednine nad gen. množine se lepo vidi tudi iz opozicije med *dal* (fonet. *daw*) in *skal* (fonet. *skal*). Tu se je nom. obdržal v posebni, od drugih sklonov različni obliki svoje osnove (*daw* : *dala*), medtem ko so na osnovo gen. množine drugi skloni vplivali bodisi tako, da so preprečevali njegovo glasovno oddaljitev, bodisi da so enotno obliko celo na novo vzpostavili; od tod izgovor *skal* namesto pričakovanega *skaw*.

Deloma zapletenejša je problematika soglasniških sklopov, ki sestojijo iz dveh sonantov in bi jih končnica *o* morala spraviti v izglasje: *tovarna*, *morje*, *slavje*, *čmrlja*, *konja*, *polja*, *okolja* ip. V naših učbenikih in tudi v znanstvenih delih taka izglasja niso dognana, čeprav ni dvoma, da bi nam bilo tako v pravopisu kakor v pravorečju kakšno usmerjevalno pravilo izredno dobrodošlo; tako nam ne bi bilo treba toliko listati po pravopisu, in sicer dostikrat zaman. Nikjer ni povedano, kdaj v takih sklopih nastaja alternacija in kdaj ne (to je *morje* — *morič*, *tovarna* — *tovarn*).

Problema se je loteval Breznik, toda z ne povsem posrečene strani. Po njem se med izglasna *nezlogotvorna* sonanta vriva polglasnik oziroma *i* (*to-varen*, *morič*); kadar pa je prvi sonant *zlogotovoren* (Brezniku je bil *zlogotovoren* še *r* v primerih tipa *trma*), se med sonanta ne vriva nikakršen vokal (*trma*, *trm*). Pravilo ni bilo najboljšo in Breznik je že sam dopuščal izgovor *tovarn* poleg *to-varen*, s čimer si je pravilo praktično podrl. Današnja slovnica pravila nima, predpisuje le *tovarn*, problem, kako je s takšnimi izglasji, pa je kljub temu ostal.

Tudi tu je treba ločiti nom. ednine od genitiva množine. V prvem primeru medvokalni soglasniški sklop sonant + sonant, ki bi ga končnica *o* postavila v izglasje, načeloma razpada: *življa*, *sejma*, *jarma*, *semnja*, *ravna*, *ničemurna*, *kalna*, *lakomna* — *živelj*, *sejem*, *jarem*, *semenj*, *raven*, *ničemuren*, *kalen*, *lakomen*. Polglas se med takšne sonante le tedaj ne vrivā, če je pred sklopom polglasnik: *trna*, *čmrlja*, *obrvi*, *črna*, *umrla* = *trn*, *čmrlj*, *obr*, *črn*, *umrl*. Takšne primere je navajal že Breznik, treba pa jih je spopolniti v skladu z našim pravilom še s pridevniškim tipom *smisel*n ter s tipom *pol*n, kjer polglasu ne sledi najprej *r* (kakor v vseh Breznikovih zgledih) oziroma kjer polglasnika sploh nimamo (*pol*n), temveč imamo pred sklopom -wn vokal *o*. Tudi tujke imajo neločene sonante: *filma* — *film*. Primeri tipa *čmrlj*, *trn* pa vendarle težijo k dvozložnemu izgovoru pri vseh tistih Slovencih, ki iz svojega narečja ne poznajo vokalčnega *r* (tudi Bezljaj je zapisal tak dvozložni izgovor: *tərən*).

Primeri tipa *obrv*, *barv*, *umrl* pa močno nagibajo k vokalizaciji svojega izglasnega sonanta, kar je za knjižni izgovor skoraj dopustno. Celo tip *poln* teži k dvozložnosti, bodisi da se izgovarja *poun* bodisi *powən*, vendar drugo za knjižni jezik ni primerno, ker ruši sistemsko razdelitev (distribucijo) sonantov v knjižnem jeziku.

V gen. množine pa veljajo drugačna pravila: kolikor to dopušča soglasniška distribucija slovenskega knjižnega jezika, se v njem skuša ohraniti tista podoba osnove, ki jo imajo vsi drugi skloni: *tovarna*, *drajna*, *Vilma*, *barva*, *gumno*, *zrno*, *trma* = *tovarn*, *drajn*, *Vilm*, *gumn*, *barv*, *zrn*, *trm* itd. Podobno, vendar z delno posebnostjo, gre tudi *sanje*, *polje* — *sanj*, *polj* (tipična premena dvočlenskega predvokalnega sklopa z enočlenskim izglasnim). Problematika izglasij v *barv*, *zrn*, *trm* je enaka kot pri enakšnih izglasjih v nom. ednine (*trl*, *črv*, *trn*). Drugače pa je s primeri *morje*, *slavje* — *morij*, *slavij*. Medvokalni sklop -rj- bi v izglasju moral po glasoslovni poti dati -r (primer *gospodarja* — *gospodar*), toda težnja po skladnosti z glavnim sklonom je tak fonetični razvoj zavrla in *j* okrepila v -i, ki mu je bil po analogiji iz drugih sklonov dodan še *j*. Podobno se da razložiti tudi oblika *slavij*.

Slovenski učbeniki pa poleg upravičenega *morij* in *slavij* navajajo tudi še *okolje*, *okolij*. Breznik je namreč postavil pravilo, da se pred *j* vriva *i*, toda sam je navajal tudi *polje*, *polj*, kjer takega *i* nimamo. Tudi naši učbeniki in priročniki priznavajo *polj*, *olj* in podobno proti *okolje*, *okolij*, čeprav pravila za razlikovanje (*okolje* — *okolij*) ne navajajo. Vzporedne oblike *sanje*, *sanj*, *znamenja*, *znamenj*, še posebej pa *polje*, *polj* nas uče, da razlikovanje ni potrebno in bi bilo *okolje*, *okolj* prav tako dobro, če ne še boljše, ker tako odpade nepotrebno pravilo in, kar je še važnejše, nepotrebna zadrega pri pisanju in v govoru.

Omeniti je treba še, kako je s tročlenskimi soglasniškimi sklopi, ki bi jih končnica *o* morala iz notranjosti besede postaviti v njeno izglasje, na primer *zemlja*, *marnje*, *Dravlj* ip. V SP je za *zemljo* zapisan samo gen. na -á, torej *zemljá*, z nealternativnim sklopom, pač pa pri *ozemlju* z alternativnim (*ozemelj*). Tudi *zemlji* je treba priznati to pravico, saj jo imamo potrjeno tudi z *Dravelj*, *marenj* itd. Gen. od *ogrlje* se glasi *ogrlj*, kar je v skladu s pravilom, da se sonanta za polglasom ne ločita s polglasom, medtem ko se palatalizirana *l'* in *n'* za vokalom ločita (*Dravelj*, *marenj*). *Nederij* za gen. množine samostalnika *nedrje* je morda pravilno, četudi je običajneje *nedrij* (tudi *vetar* zgubi svoj »zlogotvorni« *r* v *vetru*), upira pa se pravopis, ker polglasnika v nekončniških zlogih nikdar ne pišemo z *e*.

Ob koncu še *medvokalne* alternacije. Nastajajo v zvezi s tvorbo besed in so v SP deloma obdelane. Povedati je treba le, da so te preмене enake premenam iz izglasja, samo da tu vlogo premora prevzame soglasnik, ki pristopi takšnemu sklopu. Tako nesonant + sonant + soglasnik ni obstojno, temveč se pred sonant vriva polglas (pred *j* seveda *i*): *okn*+*ski* = *okenski*, *vetr*+*nat* = *vetrnat* (»zlogotvorni« *s* polglasom pred seboj), *zemlj*+*ski* = *zemeljski*, *dravlj*+*ski* = *draveljski*, *ladj*+*ski* = *ladijski* ip. Zaradi sistematičnosti je treba navesti še tipični intervokalni sklop, ki v nikakršnih okoliščinah ne dopušča preмене. Ta nealternativnost je omejena na dvočlenske sklope tipa *jezdec*, *prišlek* in podobno, ki v drugih sklonih polglasa ne izgube, čeprav bi ga morali. Tako imamo tudi *jezdca*, *prišleka* in podobno, v čemer je spet lahko videti težnjo slovenskega jezika, da ima v svoji osnovi čimmanj premen.

Taka je problematika naših soglasniških, posebno alternativnih sklopov.